

UOT: 78.801.81

MƏSİHİNİN “VƏRQA VƏ GÜLŞA” MƏSNƏVİSİNDƏKİ ƏNƏNƏVİ BAŞLANGIC VƏ HAŞİYƏLƏRDƏ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ MƏSƏLƏLƏR

f.ü. f.d. Quliyeva Ruziyə Zaman qızı

AMEA Gəncə Bölməsi Humanitar Tədqiqatlar İnstitutu

ruziya.zaman.55@bk.ru

Xülasə: XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ərəb və fars dillərində lirik şeirlərin, alleqorik poemaların müəllifi kimi tanınan Məsihi daha çox özünün “Vəqa və Gülşa” məsnəvisi ilə məşhur olmuşdur.

Klassik dastan-məsnəvilərində olduğu kimi “Vəqa və Gülşa” poeması da üç rübai, nəsrə yazılmış dibaçə, minacat, tövhid, peyğəmbərin mədhi, Şah Abbasın tərifı və saqınamə ilə başlanır.

Əsərin əvvəlində Tanrıya üz tutan Məsihi ona şükranlıqla dualar oxuyaraq özünü aciz bir qul bəndə olduğunu, heç nəyə qadir olmağını diqqət mərkəzinə gətirir. Daha sonra yazıb-yaratdıqlarını Rəbbin adı ilə başlayır. Şair göstərir ki, bəndə öz diləyini yalnız yaradandan diləməlidir. Çünki insan həyatı çətinliklərlə doludur. Allah isə bütün müşkülləri və düşünləri açan, insanı darlıqdan genişliyə çıxaran ilahi varlıqdır.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, məsnəvi, Məsihi, Vəqa və Gülşa, epik şeir

Ключевые слова: Азербайджанская литература, месневи (двустипье), Месихи, Варга и Гульша, эпическая поэзия

Key words: Azerbaijani literature, masnavi, Masihi, Varga and Gulsha, epic poem

XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Rükəddin Məsud Məsihi şairliklə yanaşı öz dövrünün məşhur həkimlərindən biri olmuş, təbabətə aid “Zabitət ül-ələc” (“Müalicə qaydaları”) adlı kitab yazmışdır. Onu bir şair daha çox məşurlaşdıran Azərbaycan dilində yazdığı “Vəqa və Gülşa” poemasıdır.

Klassik dastan-məsnəvilərdə olduğu kimi “Vəqa və Gülşa” poeması da üç rübai, nəsrə yazılmış dibaçə, minacat, tovhid, peyğəmbərin nəti, Meracnamə, Həzrət Əlinin, Şah Abbasın tərifı və saqınamə ilə başlanır.

Əsərin əvvəlində Tanrıya üz tutan Məsihi Yaradana şükranlıqla dualar oxuyaraq özünün aciz bir qul bəndə olduğunu, həyat meydanında heç nəyə sahib olmadığını diqqət mərkəzinə gətirir və yazıb-yaratdıqlarını Rəbbin adı ilə bağlayır. Daha sonra göstərir ki, bəndə öz diləyini Yaradandan diləməlidir. Çünki insan həyatı çətinliklər, müşküllər, düşünlərlə doludur. Allah isə düşünləri açan, insanı darlıqdan genişliyə çıxan ilahi varlıqdır:

Ayin olduğunda bazar,
Ol ərsədə də nəyim var?!
Çün lütf ilə şəmi rövşən etdün,
Xarü-xəsi бүгү-gülşən etdün.
Vermə bu çırağımı həvayə,
Gülzarımı sərsəri cəfayə.
Qılma mənə hər kim səzadur,
Qılğıl anı kim sənə rəvadur.
Məndən diləmək, mürad səndin,
Çün üqyədür güşad səndin.
Səndən bizə kamil-dil rəvayi,
Qəm üqdəsində girehgüşayi.

(6, 22)

Məsihinin ilk yaranış haqqında düşüncələri xüsusi maraq doğurur. Şair Uca Tanrının qüdrət əlamətlərindən bəhs edərkən bir məqama ayrıca diqqət yetirərək göstərir ki, Allah insanı yoxdan xəلق etdi və ona öz nurundan bəxş etdiyinə görə hər kəsi gözəl yaratdı.

Xilqətin-xəlq olunanın gözəlliyi xalığın nurundan pay almasındadır. Zülmətə bürünmüş bədəni nurlandıran, nizama salan da məhz həmin nurdur:

Bəxdin çü bu zərreyi-nəbudə,
Çəkdün anı pərtövi-şühudə.
Arayışınə nizam verdün,
Ol silkidə intizam verdün.
Düşdü çü vücudə şur səndin,
Ol zülmətə nuri-hur səndin.

(6, 22)

Baқи, yəni əbədi olan ruhdur, vücut isə fanidir, öləridir. Əgər Tanrı verdiklərini geri alarsa, vücut öz dəyərini itirər, məhv olar:

Alsən qamu verdiyin mətain,
Qət eyləsən andın intifain,
Əhbad dağılsa, dursa saqi,
Daxi nə qalır vücudə baқи!

(6, 22)

Məsihiyə görə dünya həyatı zahiri bir görüntü, aldadıcı bir xəyaldır. Yalnız ilahi bədə ilə bu zahiri, məhvə məhkum olan dünya həyatından, onun qəmindən-möhnətindən yaxa qurtarmaq mümkündür. Çünki dünya həyatının əvvəli ikilik, axırı ayrılıqdır. Bu o deməkdir ki, insan dünyaya gəldiyi andan onun ruh cism, vücut daxilində yaşamağa məhkum olur. Ömür adlı zaman kəsiyi bitdikdən sonra isə ruh bədənə ayrılaraq əbədiyyət zəncirinə qoşulur:

Bir keyf ilə tazə qıl dəmağım,
Bir rah ilə eylə perəyağım.
Ta rəf ola etibari-zahir,
Bil məhv ola bu qübari-zahir.
Fərq üyləmiyəm ziyani-sudim,
Pür ola vücudü lavücudim.
Ərbabi-cəhanın ixtiyari,
Cəmiyyəti cahü iqtidari,
Çün əvvəli dürdür, axiri lət,
Səbiq qəmi lahiq oldu möhnət.

(6, 23)

Klassik Azərbaycan məsnəvilərindəki müqəddimələrdə bir qayda olaraq Vacibül-vücudun (Yaradanın) isbatına aid möhkəm dəlillər gətirməklə Tanrının hər şeyə qadir olmasını sübuta yetirən ayrıca fəsillər vardır. Məsihi də bu ənənəyə sadıq qalaraq “Vərqa və Gülşə” poemasına “Bu bir bürhan durur xəlqə vücudi-vacibi-həqdən” adlı ayrıca bir fəsil əlavə etmişdir. Şair göstərir ki, Allahın isbatına ən möhkəm sübut və dəlil məhz onun yaratdıqlarıdır. Yaradılışın sirləri kimsəyə bəlli deyil. Lakin mükəmməl yaradılış öz-özlüyündə ən böyük sübutdur. Xalığın qüdrətini görmək üçün altı cəhətə qədəm basmaq, orada olan varlıqları görmək kifayətdir:

Salduqda nəzər mükəvvənətə,
Basduqda qədəm bu şeş cəhətə,
Gördükdə vücudi-nsü cinni,
Həsəl oluna dəlili-inni.

(6, 24)

Məsihi insan və cin tayfasını Allahın qüdrət əlamətlərindən sayır, onların varlığını, xilqətin gözəlliyi və kamilliyini Yaradanın adı ilə bağlayır. Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə bu barədə buyrulur: “Ey insan və cin tayfası! Əgər göylərin və yerin ətrafından

kənara çıxı bilərsinizsə, çıxın. Siz oradan ancaq qüdrət və qüvvətlə (Allahın bəxş etdiyi elmin qüdrətilə) çıxı bilərsiniz!” (Qurani-Kərim, 55/33)

Məsihdən əvvəl yaşamış klassik Azərbaycan şairlərinin yaratdığı məsnəvi-lərdə də Allahın isbatına möhkəm sübut və başqa varlıqların faniliyinə dəlillər gətirmək bir ənənə şəklini almışdır. Bu baxımdan Məhəmməd Füzulinin ilk yaranış haqqında fikirləri olduqca maraqlıdır. Şair göstərir ki, bu “barigahi-ali”, yəni bu mükəmməl saray sahibsiz deyildir. Bu nadir nəqşlərlə bəzənmiş məkanın bir nəqqaşı var:

Haşa ki, bu barigahi-ali
Bir dəm ayəsindən ola xali.
Haşa ki, bu turtə nəqşi-ğərri
Nəqqaşından ola mübərri.

(13, 22)

Məsihidə isə həmin fikir bir qədər fəqirli şəkildə belə ifadə olunur:

Bihudə deyil bu karsazi,
Fərqlə üylə həqiqəti məcazi.
Aləm əgər olməsəydi mövcud,
Əldə nə idi dəlili-məşhud?!

(6, 24)

Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, gözlə görünən və gözlə görünməyən aləmlər arasında səbəbiyyət əlaqəsi var. Bu isə o deməkdir ki, dünyanın mövcud olması maddi aləmdən xəbər versə də qeyb aləminin varlığına dəlildir, sübutdur.

Məlum olduğu kimi istər türk mifologiyasında, istərsə də səmavi kitablarda dörd ilahi başlanğıcın (su, od, yel, torpaq) birincisi sayılan su ilkin yaranışın əsası hesab olunur. “Qurani-Kərim” də də insanın bir qətrə südan xəlf olduğu tez-tez təkrarlanır. Məsihi həmin fikri belə mənalandırır:

Gər qətreysi-abdən vücudin,
Oldu sənə mayeyi-nəmədin,
Bu surəti çəkdi qansı nəqqaş,
Ol cismə kim etdi ruhi həmtaş?!

(6, 25)

Tanrı insana əql adlanan ilahi nemət əta etsə də əqlin özünü hasara almışdır. O səbəbdən də insan Xəliqin rəmzlərini onun iradəsi olmadan anlamaya qadir deyildir. “Bu, bir bürhan durur Xəlfə vücudi-vacibi-həqdən” bəhsində bu kəlam bir tərəfdən insanın ilahi sirləri anlayacaq dərəcədə kamil olmadığından soray verirsə, digər bəhsdə insanda idrak nurunun olmadığına dəlalət edir. Hər iki örnəyə diqqət yetirsək, bu fərqi aydın görmək mümkündür:

Kim anladı sirri-zati-biçun?
Kim bildi nədir o zatə məzmun?
Bir vəz ilə düzdü bu həsari,
Bir nəhc ilə qıldı bu mədari.
Ta tişrəyə kim bulmiyə rah,
Ta olmiyə kimsə andın agah.
Ol rəmzə yetişməyə xəlayiq.
Fərqlə miyani-xəlfə xaliq.
Əqlü-üqəla zəlilü-heyrən,
Məhbus bu həbs içində nalan.
Döndərməyə yüz bu yüzdün idrak,
Bəsdür bizə üzri-məərfənak.

(6, 26)

“Bu, Nəti-Rəzuli-müctəbadur” bəhsində isə Peyğəmbər(ə.s) haqqında danışan Məsihi “məarəfnak” kəlamın başqa bir anlamda işlədir:

Ol fatehi-həştəbabi-gülşən,
Zat ilə sifətə elmi rövşən.
Çün görmədi bizdə nuri-idrak,
Yazdı o misali-marəfnak.

(6, 27)

Burada işlənən “həştəbabi-gülşən” (səkkiz qapılı gülşən) Cənnətə işarədir. Çünki Cənnətin səkkiz qapısı vardır. Peyğəmbəri (ə.s) səkkiz qapılı gülşənin fatehi adlandıran şair məarəfnak kəlamını Peyğəmbərə deyil, adi insanlara şamil edir.

Xəmsəçilik ənənələrinə uyğun olaraq klassik məsnəvilərdə Məhəmməd Peyğəmbərin nətindən sonra Peyğəmbərin meracı ilə bağlı fəsillər verilir. Məsihi də bu ənənəyə sadıq qalaraq “Vərqa və Gülşanın “Bəyan eylər bu meracı-rəsuli xas ilə amə” adlanan fəslində Peyğəmbərin meracını təsvir etmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, ənənəvi meracnamələrdə olan obrazlar aləmi və bədii təsvir vasitələrində ustalıqla istifadə edən şair tamamilə yeni bir meracnamə yaratmağa nail olmuşdur. Səma əhlinin Peyğəmbər olan sevgisi meracı şərtləndirən, ona imkan yaradan əsas səbəblərdəndir. Məsihi göstərir ki, Peyğəmbər insanları kamilləşdirmək, onları haqq yoluna səsləmək üçün Tanrı tərəfindən seçilmiş bəndələrdəndir. Onun meracı-Haqq Dərgahına yüksəlişi də məhz insanlığın xilasını üçündür:

Həqdən sənə yetdi çox təhiyyət,
Səndən həqə iltimasi-ümmət,
Bəsdür bizə olmadıq fərmauş,
Oldu sənə yadımız həmağuş.
Nə qəm əgər ola yüz məasi,
Ol yad verür bizə xilasi.

(6, 32)

Məsihi göstərir ki, İsa Məsih də insanlığın xilasını naminə göndərilmiş peyğəmbərlərdəndir. Amma zamanə əhli onu anlamadı, ona “yar olmadı”. Elə bu səbəbdən də İsa Məsih asimana qalxdı və geri dönmədi. Amma Məhəmməd Peyğəmbərin cismi yox, canı, yəni ruhu göyləri seyr edib qayıtdı və öz ümmətinə Tanrıdan şəfaət, məğfirət (bağışlanmaq) dilədi:

İsayi-Məsihə çün zamanə,
Yar olmadı, çıxdı asimanə.
Bunlar qəmdür səhihü caiz,
Ol rəhrövi de ni qıldı aciz?!
Bu zahir anın ki, cismidür can,
Can qəti-məsafət etmək asan.
Dəxi nola düzsə xərq-i-adət,
Ol həzrətə rütbüeyi-ziyadət.

(, 33)

“Vərqa və Gülşa” məsnəvisində dini-rəsmi müqəddimələrlə yanaşı haşiyələr də əsas yerlərdən birini tutur. Əsərin “Vəsiyyətdür bu fərzəndiəzizə” adlanan bəhsində Məsihi “Vərqa və Gülşa” da daxil olmaqla özünün üç kitabı haqqında məlumat verir:

Həqqa ki, mənim bu üç kitabım,
Rövşəndür olardin afitabım,
“Vərqa və Gülşa”vü “Danəvü Dam”,
“Zənburu-Əsəl” üçüncüyə nam.
Hər sazədür biri nəvasənc,
Hər razədür birisi min gənc.
Gər xu duta anlara məzacın,

Qalmaz dəxi yarə ehtiyacın.

(, 254)

Bu parçada adları çəkilən “Danə və Dam”, və “Zənbur və Əsəl” əlimizdə olmadığından onun yalnız “Vərqa və Gülşə” məsnəvisi üzərində təhlillər aparmaq mümkündür. Buna baxmayaraq təkcə bir əsər vasitəsi ilə də şairin dünyabaxışı, mənəvi-əxlaqi məsələlərə münasibəti haqqında müəyyən mülahizələr söyləmək olar. Hər şeydən əvvəl onu deməliyik ki, Məsihi həkim olduğuna görə insan və onun yolu haqqında fikirlərini özünəməxsus tərzdə söyləməyi bacarır. Onun nəzərinə, insan bədəni zamanın təcrübə apardığı bir kisə, bir qabdır. Can (ruh) isə həmin təcrübələrə yoldaşlıq edir. Bu yol insanı Axirətə aparan yoldur. Amma əksər insanlar bu yolda hələ piyadadır:

Ol həzrətə rütbüeyi-ziyadət.

Var əksərinə hənuz racil.

(, 253)

Məsihinin öz oğluna verdiyi nəsihət Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poemasında “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” bəhsindəki nəsihətamiz fikirləri yada salır. Nizami Gəncəvi oğlu Məhəmmədə müraciətlə deyir:

Varkən sağlıq əladə, cavanlıq əldə
Sənindir hər murad, hər xoş əməl də.
O sərv qamətin sınsa nagahan,
Bir nəticə çıxmaz mumyaçılıqdan.
Dünyada keçməsin boş cavan çağın,
Yol get ki, güclüdür indi ayağın.
Ney kimi bel bağla din yolunda gəl,
Uca sərvə dönüb göylərə yüksəl.

(12, 54)

Məsihin “Vərqa və Gülşə” poemasındakı ənənəvi başlanğıc və haşiyələr şairin və yaradıcılığı, dünyagörüşü ilə bağlı bir çox məsələləri araşdırmaq baxımından ən qiymətli və tutarlı mənbədir.

Ədəbiyyat

1. Azadə R. Azərbaycan epik şerinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər), Bakı, 1975
2. Azərbaycan ədəbiyyat tarixi, Altı cildə, III cild, Bakı, 2009
3. Azərbaycan ədəbiyyat tarixi (Müxtəsər), İki cildə, I c, Bakı, 1943
4. Azərbaycan ədəbiyyat tarixi, Üç cildə, I c, Bakı, 1960
5. Araslı H. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyat tarixi, Bakı, 1956
6. Məsihi. Vərqa və Gülşə (Tərtib edən Ə. Səfərli), Bakı 1977
7. Məsihi. Divani, (Tərtib edən Ə. Səfərli), Tehran, 1988
8. Səfərli Ə. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeri, Bakı, 1982
9. Səfərli Ə. Məsihi, Bakı, 1992
10. Səfərli Ə. Yusifli X. Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 1982
11. Səfərli Ə. Yusifli X. Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 1998
12. Nizami G. Yeddi gözəl, Bakı, 1983
13. Füzuli M. Əsərləri, II cild, Bakı, 1958
14. Qurani-Kərim, (Tərcümə edənlər: Z. Bünyadov, V. Məmmədəliyev), Bakı, 1992

МОРАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ТРАДИЦИОННЫХ НАЧАЛАХ И НА ЧОСКАХ В МЕСНЕВИ МЕСИХИ "ВАРГА И ГУЛЬША"

Кулиева Рузия Заман кызы

Резюме

Месихи, известный в истории Азербайджанской литературы XVII века, как автор лирических и аллегорических стихов на арабском и персидском языках, был наиболее известен своим произведением «Варга и Гульша».

Как и в классических дастанах-месневи, поэма «Варга и Гульша» начинается с трех рубай, прозой дига, минаджатом (молитвой), таухидом, прославлением пророка, хвалой и сагинаме шаха Аббаса.

В начале произведения Месихи обращается к Богу, с благодарностью молится Ему и выдвигает в центр внимания на то, что он беспомощный раб и неспособен что-либо сделать. Затем он связывает свои писания с именем Господа. Поэт показывает, что человек должен просить желания только у своего создателя, потому что человеческая жизнь полна трудностей. А Бог является божественным существом, которое распутывает все сложности и узлы и помогает человеку выйти из трудностей.

MORAL VALUES ISSUES IN PREFACES AND STANDARTS IN "VARGA AND GULSHA" MASNAVI OF MASIHI

Gulieva Ruziya Zaman

Summary

Masihi, author of various lyrics, poems, allegoric works in Persian and Arabian of the XVII century is famous especially for his "Varga and Gulsha" poem.

As traditional masnavi-epos in poem "Varga and Gulsha" could see the preface with three rubais, dibache, minajat, touhid, definition of prphet, definition of shah Abbas and saginameh.

In poem Masihi told about his few ability and the greatness of the God. He noted, also that everyone could pray anything only for and from the God. Because it is the really true in the world and life of the human.

Rəyçi: Rəyçi: professor Xəlil Yusifli

AMEA Gəncə Bölməsi Ədəbiyyat şöbəsinin 18 yanvar 2021-ci il tarixli iclasının 01 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 22 yanvar 2021-ci il

UOT:811.111.

İNGİLİS DİLİ NORMALARI - ƏDƏBİ VƏ QEYRİ ƏDƏBİ DİL KONTEKSTİNDƏ

Rəcəb Cərafli

"Naxçıvan" Universiteti

r.jafarli@nu.edu.az

Xülasə: Məqalədə ingilis dili normalarına nəzər yetirilir. Müxtəlif dilçi alimlərin və leksikoqrafların apardıqları tədqiqatlara nəzər salınmış, ədəbi dilin formalaşması tarixi tədqiqata cəlb edilmişdir. Ədəbi dil ilə qeyri ədəbi dil bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuşdur və bu əlaqənin təsir və nəticələri də dildə özünü biruzə verməkdədir. Standard ədəbi dilin iki əsas növü vardır. Bunlar yazılı və şifahi dildir. Bu variasiya iki amilin təsiri ilə, istifadə olunduğu həqiqi vəziyyət və qurulan ünsiyyətin məqsədi ilə təyin olunur. Ədəbi və qeyri ədəbi dilin bir-biri ilə sıx əlaqəsi və bu əlaqənin dilə təsiri və nəticələri araşdırılmış və ümumiləşdirmələr